

Early Journal Content on JSTOR, Free to Anyone in the World

This article is one of nearly 500,000 scholarly works digitized and made freely available to everyone in the world by JSTOR.

Known as the Early Journal Content, this set of works include research articles, news, letters, and other writings published in more than 200 of the oldest leading academic journals. The works date from the mid-seventeenth to the early twentieth centuries.

We encourage people to read and share the Early Journal Content openly and to tell others that this resource exists. People may post this content online or redistribute in any way for non-commercial purposes.

Read more about Early Journal Content at <http://about.jstor.org/participate-jstor/individuals/early-journal-content>.

JSTOR is a digital library of academic journals, books, and primary source objects. JSTOR helps people discover, use, and build upon a wide range of content through a powerful research and teaching platform, and preserves this content for future generations. JSTOR is part of ITHAKA, a not-for-profit organization that also includes Ithaka S+R and Portico. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

SOME EGYPTIAN FRAGMENTS OF THE PASSOVER HAGADA.

AMONG the many interesting MSS. which Mr. S. Schechter has obtained from the Cairo Geniza¹ are some curious fragments of the Passover Hagada. The generosity of the courteous discoverer has permitted me to inspect and collate them, and he has been of much help to me in my endeavour to appreciate the MSS. at their true value. These fragments are, I venture to think, so obviously important that no lengthy introduction is required. Some of them, both by their omissions and additions, are further links in the chain which connects our present Hagada with its original form². In some of these are clear traces of lost Midrashim, perhaps of an older Mechilta than we now possess. Some are distinguished by peculiar Egyptian traits, such as the repeated reference to the Memra or Logos³. That others belong to the Gaonic age is clear, not only from the facts to which attention will be immediately drawn, but also from certain

¹ Fragments here numbered VI to IX come from Cairo, but belong to the MSS. acquired by the Cambridge University previous to Mr. Schechter's visit to Egypt. For my knowledge of these particular fragments I am indebted to Mr. Schechter. The last three fragments were brought from Cairo by Mr. E. N. Adler, and I have to thank him for his kindness in presenting them to me. Probably the Cairo fragments in the Bodleian, which will no doubt be in due course described by Dr. Neubauer, also contain notable features.

² Cf. e.g. the reading כל צלי in the מה נשתנה (Fragments II, VII, VIII, and X, below); the reading in Fragment V, line 5; the form of נמליאל in some of the fragments; the absence of רייבו, and so forth.

³ See the reading לא על ידי שליח לא על ידי דבור (Fragments II, III, VI, and XII, below), and cf. footnote to Fragment XII.

of the Gaon Natronai, and was pronounced by him to be heretical¹.

The fragment runs thus:—

בִּיד חֻזָּקָה שְׁתִּים וּבִזְרוּעַ נְטוּיָה שְׁתִּים וּבְמִוְרָא גְדוֹל שְׁתִּים בְּאוֹתוֹת שְׁתִּים
וּבְמוֹפְתִים שְׁנִים אֵילֹ עֶשֶׂר מְכוֹת שֶׁהֵבִיא הַמָּקוֹם בְּרוּךְ הוּא עַל הַמְּצָרִים
בְּמְצָרִים וְאֵילֹ הֵן דָּם צִפְרָדַע כְּנִים עֶרֶב דָּבָר
שָׁחִין בֶּרֶד אֲרֵבָה חֶשֶׁךְ מַכַּת בְּכוֹרוֹת רַבִּי יְהוּדָה הִיא
נוֹתֵן בָּהֶן סִימָן דָּצֵךְ עֵדֶשׁ בְּאַחַב.
רַבֵּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר כָּל שְׁלֹא אָמַר שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אֵילֹ בִּפְסָח לֹא יֵצֵא יָדִי
חוֹבְתוֹ פֶּסַח מִצָּה וּמִרְוִרִים פֶּסַח שִׁפְסָח הַמָּקוֹם בְּרוּךְ הוּא עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל
בְּמְצָרִים שְׁנֵא' וְאָמַרְתֶּם זֶכֶר פֶּסַח הוּא לֵה' אֲשֶׁר פֶּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל
בְּמְצָרִים בִּנְגַפּוֹ אֶת מְצָרִים וְאֵת בְּתֵינוּ הִצִּיל וְיִקְוֶה הָעָם וְיִשְׁתַּחֲוּוּ. מִצָּה זֶה
שֶׁאֲנַחֲנוֹ אוֹכְלִים עַל שׁוֹם מָה עַל שׁוֹם שְׁלֹא הִבְצַק² (!) בְּצֶקֶן שְׁלֹאבוֹתֵינוּ לְהַחֲמִיץ
עַד שֶׁנִּגְאָלוֹ (!) . שְׁנֵא' וְיֵאָפוּ אֶת הַבְּצֶק אֲשֶׁר הוֹצִיאֻוּ מִמְּצָרִים עֹונַת מִצּוֹת כִּי
לֹא חָמֵץ כִּי גֹוֶרֶשׁוֹ מִמְּצָרִים וְלֹא יִכְלוּ לְהַתְמַהֵּמָה וְגַם צִידָה לֹא עָשׂוֹ לֶחֶם . א' (!)
מִרְוִרִים אֵילֹ שֶׁאֲנַחֲנוֹ אוֹכְלִים עַל שׁוֹם מָה עַל שׁוֹם שֶׁמֶרְרוּ הַמְּצָרִים אֶת חֵי
אֲבוֹתֵינוּ בְּמְצָרִים שְׁנֵא' וְיִמְרְרוּ אֶת חֵייהֶם בְּעִבּוּדָה קָשָׁה בַּחוּמֵר וּבִלְבָנִים וּבְכָל
עֲבוּדָה בְּשֶׁרָה אֶת כָּל עֲבוּדָתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָּהֶם בְּפֶרֶךְ . וּבְכָל דּוֹר וְדוֹר חֵיב
אָדָם לִרְאוֹת אֶת עֲצָמוֹ כְּאֵילֹ הוּא יֵצֵא מִשֶּׁם שְׁנֵא' וְאוֹתוֹ הוֹצִיא מִשֶּׁם לְפִיכֶךְ
אֲנִי חֵיבִין לְהוֹדוֹת לְהֵלֶל לְשַׁבַּח לְפָאֵר לְרוֹמֵם לְגַדֵּל לְהַדְר לִיחַד וּלְנִשְׂא לְמִי
שֶׁעָשָׂה לָנוּ אֶת כָּל הַנֶּסֶךְ הָאֵילֹ הוֹצִיאֵנוּ מִעֲבָדוֹת לְחֵירוֹת וְנֹאמַר לְפָנָיו
הַלְלוּיָהּ .

¹ Natronai complained that עֲבָרִים and מִתְחַלָּה were omitted, the verses from the scriptures were recited without any Midrash, and the Hallel followed immediately. (Cf. J. Müller, *מִתְחַלָּה*, pp. 109, 110; and *Seder R. Amram* as cited above.) In these fragments very considerable omissions occur, and they agree remarkably with those denounced by Natronai. These are the exact words of the Gaon:—

מִי שֶׁאָמַר בְּקִירוֹשׁ שֶׁל פֶּסַח אֲשֶׁר קִרַּשׁ אֶת יִשְׂרָאֵל וְכִשְׁנוֹמֵרִין מִה נִשְׁתַּנָּה אֵין אוֹמַר עֲבָרִים
הֵינִי וְאֵין אוֹמַר מִתְחַלָּה אֵלֹא אוֹמַר וְיֹאמַר יְהוֹשֻׁעַ פֶּסוּקִין כְּמוֹת שֶׁהֵן וְאֵינוֹ אוֹמַר מִדְּרָשׁ כָּל
וְאוֹמַר ר"ג אוֹמַר אֲשֶׁר גָּאֻלָּנוּ וְהֵלֶל חֵימָא גְדוּלָּה בְּרַבֵּר זֶה מִי שֶׁנִּהְיָ . אֲצ"ל שְׁלֹא יֵצֵא אֵלֹא
מִי שֶׁעָשָׂה כֵּן מִן הוּא חֵלֹק לֹב וְכוּפֵר בְּדַבְרֵי חֲכָמִים וּבִזְמָנָה מִשְׁנֵה וְחִלּוּמֵי וְחֵיבִין כָּל הַקְּהִלּוֹת
לְהוֹדוֹת וְכוּ'. He adds that these "omissions" are due to Karaitic heresy.

² A slip for הַצֶּקֶת. I have not always called attention to such obvious mistakes.

The second side of the fragment concludes with two verses of the Hallel¹. Four sides originally intervened between this and what is now the third side of the fragment, which continues:—

עפות כן יגן ה' צבאות על ירושלם • גנון והציל פסוה והמליט וא' בונה
ירושלם ה' נדחי ישראל יכנס • שם אצמיה קרן דויד ערכתי נר למשיחי בר' א'
ה' הוא בונה ברחמיו את ירושלם אמן • ותתם אל ברכה ותמלא כאסא ראבעא
ותקול עליה מן חית בלגת והו' •

Then follows לא לנו, the fragment closing with the words כל האדם כוב.

II. The second fragment contains fourteen small sides, paper, 5½ in. by 3¾ in., and is evidently of the same type as I.

It opens thus:—

שלם • נפש חפיצה להודיע שבו עשה יי' אלהינו נקמות גדולות באויביהם
ובו שיקע . . . בים להודיע שבו עשה אלהינו נסים וגבורות . . . לפני
. . . קדשתנו מכל העמים שבת ומועדי קדשך בשמחה ובששון הנחלתנו בר'
את' ה' מקדש השבת וישראל והזמנים :

ויבארך בר' את' ה' אלהינו מ'ה' שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה תם
יקדם לגסל ויבארך ב'א' ח' אלהינו מ'ה' א'ק' ב'ר' על נטילת ידיים : תם
יא לבקול ויבארך עלוה בורא פרי האדמה ויכשף . . . ויקול השתא
עבדי לשנא בני חור' השתא הכא לשנה הבאה בארעא דישראל מן דכפין
ייתי ויכול ומן דצריך ייתי ויפסח :

מה נשתנא הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות אין אנו מטבלין אפילו
פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים שבכל הלילות אנו אוכלים חמץ ומצה
הלילה הזה כולו מצה שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלק ומבושל הלילה
הזה כולו צלי :

לפי דעתו שלבן אביו מלמדו מתחיל בנגות ומסיים בשבח ואומר בעבר
הנהר ירדו אבותינו מעולם • תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעברו אלהים
אחרים ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען

¹ אמר' יש בצק ועל חצתו . . . מרורים : Along the margin is written : The last word but one is illegible. It must be noted that the dots which appear in all the quotations given in the text represent *illegible* passages, usually consisting of only a word or two, and never exceeding four words.

וארבה את זרעו ואתן לו את יצחק ואתן ליצחק את יעקב ואת עשיו ואתן לעשיו את הר שעיר לרשת אותן יעקב ובניו ירדו מצרימה :

Then, with slight and unimportant variants, follow ברוך ברוך (אנושה) וירד מצרימה except that the quotation ceases at the first words שם במתי מעט, So, too, follows after לרוב, the fragment continues:—

ויהי שם לנו מלמד שהין ישראל מצויינין שם לנו גדול ועצום ורב שנאמר ובני ישראל פרו ונו”

It then proceeds as in the ordinary text, with the curious mistake of בשמלותיו instead of בסבלתם. It again omits to quote the whole verse beginning ונצק, but quotes the words as it goes on. This is a confused variant:—

וישמע אלהים את קולינו כמ’ שנ’ וישמע אלהים את בני ישראל וידע אלהים את עמלינו זו פרישת דרך ארץ כמ’ שנ’ כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו ואת הבת תחיו . ואת לוחצינו זו הדוחק וכו”

ובעצמו and ולא על ידי הדבר is added ולא על ידי שליו is omitted ; then the paragraph closes with ואחר ולא אחרי, but continues at once ביד חזקה.

Then, after the passage דצ”ך עד”ש באח”ב, there *immediately* follows, as in Fragments I, III, and IV:—

רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אילו בפסח לא יצא ידי חובתו פסח מצה ומרורים פסח עד שפסח ה’מ’ב’ה’ את בתי אבותינו ממצרים שנ’ ואמרתם זבח הוא לה’ אשר פסח על בתי בני ישראל ממצרים בננפו וכו” מצה זו שאנו אוכלין עד שומה (! sic)

The rest is as usual, but the next paragraph begins:—

מרורים אילו שאנו אוכלים עד שום ועד שום (!) על שמררו המצרים &c., without further variation. Then:—

בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יוצא ממצרים שנ’ ואותנו הוציא משם לפיכך אנו חייבין להודות לשבח לפאר לרומם למי שעשה לנו ולאבותינו האותות והמופתים והניסים האילו ויוציאינו מעבדות לחירות ונאמר לפניו הללויה :

The fragment concludes with : הים ראה וינוס הירדן יסוב .

III. Four sides, paper, 7 in. by $5\frac{1}{8}$ in.

Begins עונת מצות כי לא ; ושאינו יודע לשאל

Reads ב' שומר הבטחתו של ישראל ; או הגדת לבנך יכול מראש החדש ;
adds after לא על ידי דבר the words לא על ידי שליח

Immediately after רבי יהודה היה נותן בהם סימן דצן עדש באחב רבן גמליאל אומר וכו' follows

Reads מצה זו שאנו אוכלים ; פסח על שום שפסח ; מרורים

IV. Four very small sides, much mutilated, parchment, $2\frac{1}{8}$ in. long by 4 in. wide.

לכונכבי השמים לרב והתברכו העמים לרב ויוציאו ה' ממצרים
לא על ידי מלאך לא על ידי שרף לא על ידי שליח אלא הקדוש ברוך הוא
בעצמו ביד חזקה שתים ובזרוע נטויה שתים ובמורא גדול שתים באחות
שתים ובמופתים שתים אלו עשר המכות שהביא [א] המקום ברוך הוא על
המצרים במצרים דם צפרדע כנים ערב דבר שחין ברד ארבה חשך מכת
בכורות הוציאו משם שנ' ואותם הוציא משם לא בזכותנו הוציא ה' אתנו
ממצרים אלא בזכות אברהם יצחק ויעקב הוציא ה' אתנו ממצרים שנ'
וישמע אלהים את נאקתם ויזכר אלהים את אברהם את יצחק ואת יעקב
רבן גמליאל אמר כל שאינו אומר שלשת הדברים האילו בפסח לא יצא ידי
חובתו פסח מצה ומרורים פסח על שום שפסח המקום אבותינו במצרים
שנאמר ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר

On the final two sides are the later sections of the Hallel. There are some pages missing between sides 2 and 3 of the fragment.

V. Four sides, 4 in. long by 6 in. wide, parchment.

Begins with last line of first part of Hallel ; follows with
בשר עלי אש להזכיר את גבורותיו ב' א' ה' זוכר הברית

ב' א' ה' אלהינו מלך העולם אשר צוה את אבותינו לאכל מצות מרורים
מוז ליה כסא תליתיה והוא מברך על מזונה

נברך על המזון שאכלנו ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו ברוך אתה ה'
אנ' ¹ מל' הע' אל מהולל בפסח ולחם אכילת עוני כי בו פדה נברך בכל
עת ברוך א' ה' הון את הכל במרור דשא מארץ ארורים גאלתה בזכות דם

¹ This, like א'נ' below, is a curious contraction for אלהינו.

פסח ודם ברית אבות בר' א' ה' על הארץ ועל המזון גאולה תחיש לשומרי מצות זכר לציון בעבודת קרבן אינ' ואלהי אבותינו יעלה ויבא יביע יראה וירצה יזכר ישמע ויפקד ויזכרוננו ופקדוננו לפניך לטובה ולרחמים חוסה ה' אינו והגן והרווח וחמול ורחם עלינו והושיענו למען שמך כי אל חנון ורחום אתה • לבדך נקראתה והשיאינו ה' אינ' את ברכת מועדיך בשלום כאשר אמרתה כן תברכנו בר' א' ה' בובה ירושלם אמן בר' א' ה' אינו מלך העולם הטוב לבני אברהם המיטיב לבני יצחק המרבה טובו לבני יעקב בר' א' ה' המלך הטוב הוא מטיב לכל אמן נתברך באלהי אמן נתושע באלהי נתושע באלהי אמן ימלך ה' לעולם ברוך ה' לעולם הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו וכולכם ברוכים ברוך תהיה
מוז ליה כסא רביעיא והוא גומר את הלל:

The fragment concludes מלטה אנה ה'.

VI. Two sides. Has the reading: לא על ידי מלאך לא על ידי שרף לא על ידי שליו לא על ידי הדבר אלא הקב"ה בכבודו.

VII. Sixteen sides, parchment.

שבכל הלילות אנו אוכלים בשר צלי שלוק ומבושל וכו' כולו צלי ברוך המקום שנתן תורה לישראל ברוך וכו' [או] מר ועושה ברוך שהוא גזור ומקיים ברוך שאין לפניו משא פנים בתחלה עובדי ע"ז היו אבותינו וכו' ועקב ובניו ירדו מצרים ברוך שומר הבטחתו וכו' והקודש (!) ברוך הוא מצילנו מידם צא ולמד מה ביקש לבן הארמי וכו' שנ' ארמי אובד אבי וירד מצרימה אנוס ע"פ הדיבר וירעו אותנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו עבודה קשה וכו' וישמע ה' את קולינו וכו' ויוציאנו ה' ממצרים לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף ולא על ידי ישליו אלא הקודש¹ (!) ברוך הוא בעצמו ביד חזקה שמים ובזרוע נטויה שמים ובמזרע גדול שמים ובאותות שמים ובמופתים שמים אילו עשר מכות שהביא המקום ברוך הוא על המצריים אשר במצרים והוציאנו משם שנאמר ואותנו הוציא משם • רבן גמליאל אומר כל שלא אמר שלשה דברים וכו' בכל דור ודור וכו' הללויה הללו עבדי וגו' בצאת ישראל וגו' ברוך אתה וכו' שהגיע [דמם] על קיר מזבחך לרצון וכו' ברוך אתה [ה'] גואל (!) ישראל וסב מי' על ידו ואמר ברוך אתה וכו' וציונו

¹ This frequent occurrence of הקודש for הקודש in these fragments is hardly due to error. Cf. the phrase רוח הקודש, *not* רוח הקודש. The use of הקודש in this particular context may be compared with the phrase לא על ידי הדבר, to which I have elsewhere drawn attention.

על רחיצת (!) ידיים • ברוך אתה וכו' המוציא לחם מן הארץ מברך ברוך אתה ה' א' מלך [העולם] אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על מצות להזכיר גבורות של מלך מלכי המלכים שעשה נסים לאבותינו במצרים [ב]לילה הזה בעבור אברהם יצחק ויעקב ברוך א' הא' מ' ה'ע זכר הברית • וסב מיי על ידו ואמר ברוך אתה ה' אל' מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על מצות שטיפת ידיים (!) • ברכתה אז בפסח גאלתה דורשי הוד כבודך וכו' לא לנו וכו' יהללך וכו' מלך מהולל בתושבחות.

VIII. Parchment, four sides containing the remains of a Prayer-book (?); begins את השם מרחוק בהגידי, continuing with an alphabetical acrostic up to letter ק, breaking off with העבר אנחתי. There is a lacuna after p. 1 b. P. 2 b is by a different and *older* hand, and has the following passages:—

הלילה הזה כולו מצה שבכל הלילות אנו אוכלים בשר צלי שלוק הלילה הזה כולו צלי לפי דעתו של בן אביו מלמדו מתחיל בגנות ומסיים בשבח אמר בעבר הנהר ישבו אבותיכם וכו' ויעקב ובניו ירדו מצרים • ב' שמר הבטחתו של־ישראל ב' הוא שהקדוש מחשב את הקץ לעשות כמה שאמר לאברהם אבינו בין הבתרים שנאמר ויאמר לאברהם ידוע תדע וכו' הוא שעמדה לאבותינו ולנו אלא בכל דור ודור עומדים וכו' מצילינו מידם • צא ולמד מה בקש לבן הארמי וכו' וירד מצרימה אנוס על פי הדבר ראה חיבתו של אבינו יעקב

Here the fragment breaks off.

IX. Parchment, contains the remains of a Passover Hagada, with Dinim in Arabic; begins ה' אלינו מ' ה' ויקול ב' א' ה' אלינו מ' ה' אשר קדשנו מכל עם ורוממנו מכל ¹ לשון בחר בנו ויגדלנו ורצה.

There is a lacuna after 1 b. P. 2 a begins הים וכן הוא או' כפרה דינו till וינה חפפה דכסף וכו' ואל תאלת (?) יידון אשר גאלנו אתה. Then follows וכארוי breaking off with חזקה לבנות גבהו דבר פרעה למחות את שמם.

¹ Continues the קידוש as in Yemen rite.

X. Two small leaves, much injured, parchment.

קידוש

שהחיינו

נטילת ידים

בורא פרי האדמה

בורא נפשות וכו' ברוך אתה ה' חיי העולמים

וימלא [הכוס] וכו' מה נשתנה הלילה הזאת מכל

הלילות אנו מטבלים (?) פעם הלילה הזה שתי פעמים

שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה הלילה הזה כולו

שבכל הלילות אנו אוכלים בשר צלי שלוק ומבושל

הלילה הזה כולו [צלי] * [ולפי] דעתו של בן אביו

מלמדו מתחיל בגנות [ומסיים] בשבח ואומר ויאמר

יהושע אל כל העם : וגו'

Continues as in ordinary text till מצרים ירדו ובניו ויעקב
after which comes :—

ברוך שומר הבטחתו של ישראל ברוך הוא שהקודש (!) מחשב את הקץ
ויאמר לאברהם ידוע לאברהם אבינו בין הבתרים שנאמר ועבדום וענום
ארבע מאות שנה היא שעמדה לאבותנו וכו'

The next line begins (!) שהקודש (!) לבלבד עמד עלינו לבלותינו שהקודש (!)
ברוך הוא מצילנו : וכו'.

The next line begins :—

מה בקש לבן הארמי לעשות ליעקב אבינו שפרעה לא גזר אלא על
הזכרים ולבן בקש לעקור את [הכל] וכו' שנאמר ארמי אובד אבי וירד
מצרים אנום על פי הדבור בשבעים נפש ירדו אבותינו מצרים¹ להשתקע
אלא לגור.

After a line or two very torn follows :—

ויוציאנו ה' ממצרים לא על ידי מלאך לא על ידי שרף לא ע"י השליח²
אלא הקודש (!) ברוך הוא בעצמו ביד חזקה שמים ובורע נטויה שמים
ובמורא גדול שמים ובאתת שמים ובמופתים שנים אלו אשר מכות שהביא

¹ Obviously לא is here omitted by error.

² The reading השליח (for שליח) in both parts of this passage may also be noted in the Crawford MS. of the Hagada. Just as the phrase לא על ידי דובר is directed against the Logos, so השליח is a pointed antagonism to any mediator.

המקום ברוך הוא על המצרים במצרים דם צפרדע כנים ערוב דבר שחן
ברר ארבה חשך ומכות בכורות.

On the margin supplies אומר נמליאל רבן.

XI. Four mutilated sides, paper, 6 in. by 4 $\frac{3}{8}$ in. This MS. presents few points of interest.

In לכולותינו והיא שערמה the fragment omits the first ; it reads
צא למד ; in the quotation it stops at שם and immediately
continues שלא ירד להשתקע אלא לגור שם and then immediately
גדול ועצום והיה שם לגוי מלמד וכו' . Then במתי מעט
The whole verses are not cited in full at the beginning of
the paragraphs.

XII. Twelve sides, paper, 5 $\frac{1}{2}$ in. by 4 $\frac{1}{8}$ in. This fragment,
which is often quite illegible, opens with the Kiddush.
המבריל follows שהחיינו . Then :—

ויתבי וישרב וינסל ידיה ויברך על נטילת ידיים . תם ידרם מאידה עליהא
בקול . . . ויבארך על . . . ברוך א' ח' א'מ' הע' בורא פרי האדמה ויאכלהו
ומן ח . . . תם יבארך בעד דלך ב'א' א'מ' הע' בורא נפשות רבות על כל
מה שברא חי העולמים :

תם יחרך אל מאידה תלת מראד ויקול חא שתא הכא לישנא בארעא
דישראל הא שתא עבדי לישנא בני חורין כל דכפין ייתי ויכול וכל דצריך ייתי
ויפסח תם ינאב אל . . . אלתאני ויקול :

In מה נשתנה , אין אנו מטבילין , which follows the order is
בין יושבים , שאר ירקות , חמץ ומצה .

Then follows :—

עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' אלהינו משם ביד חזקה ובזרוע
נטויה ואילו לא נאל המקום ברוך הוא את אבותינו ממצרים כבר אנו ובנינו
ובני בנינו משועבדים לפרעה במצרים לא את אבותינו בלבד נאל אלא אף
אותנו נאל שנ' ואותנו הוציא משם
כנגד ארבעה בנים דברה תורה וכו'

In the רשע paragraph the reading is :—

רשע מה הוא אומר מה העבודה הזאת לכם ולכם (!) ולא לו ולפי שהוציא
את עצמו מן הכלל וכפר¹ בעיקר אף אתה אמור לו והקאה את שניו בעבור זה
עשה ה' לי ולא לך [אילו היית] שם לא הייתה ננאל :

¹ This excellent reading וכפר or וכזר occurs also in the Yemen MSS.

The fourth paragraph runs:—

ושאינו יודע לשאל את פתח לו שנ' והגדת לבנך ביום ההוא לאמר או
הגדת לבנך יכול מראש החדש ת"ל ביום ההוא או ביום ההוא וכו'

The fragment then continues as in ordinary text with
מחלה, then ברוך שומר הבטחתו של ישראל, then continues as in
ordinary text, omitting, however, to quote the full Biblical
verses at beginning of paragraph.

After the words לא על ידי שליח, the words are added
לא על ידי הדבר אלא הקבה בעצמו.

XIII. Egyptian fragment, four sides of careless Hebrew
and Arabic scribblings, in parts mutilated. Paper. Size,
6 in. by 4½ in.

Begins המספר ביציאת מצרים, then as in the ordinary text
till לימות המשיח. Then כנגד ארבעה בנים ברוך המקום. There
is this strangely jumbled reading in the paragraph חכם
מה הוא אומר:—

חכם מה הוא אומר מה העדות והחוקים והמשפ' אשר צוה ה' אלהינו
אתכם אף אתה אומר מה העדות והחוקים והמשפ' אשר צוה יי' אלהינו
אתכם אף אתה אמור לו (!) והקיה את שניו באמור לו לי אין ליהקותו
אמור לו כהילכות הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן:

In the רשע paragraph, the reading agrees with that in
Fragment XII.

The fourth page of the fragment is covered with dis-
jointed jottings in Hebrew and Arabic, with this verse
scribbled several times over:—

אלי איילי על מחלישי
בנדי ישע בסין הלבישי
נרודי הציב בו להשלישי

I. ABRAHAMS.

¹ Cf. the phrase אנוס על פי הדבר. One is tempted to suggest a reference
here to the *Logos* or *Memra*; not only is human or semi-human interven-
tion denied but also the intervention of the *Logos*. The omission of
other fragments which contain the remarkable addition ודבר הקדוש
לא על ידי הדבר does not weaken the inference I suggest. Cf. also the readings והקדוש
and והשליח, to which attention has been drawn in former notes.